

Het Gloria in zijn oorspronkelijke vorm

De vroegste vermeldingen van een liturgisch gebruik van het Gloria stammen uit de oosterse kerk in de vierde eeuw. Het had zijn plaats in het morgengebed. In de Grieks orthodoxe kerk heeft het die plaats behouden, de Grote doxologie vormt daar als het ware de klimaks van de ‘orthros’, het ochtendofficie. Het wordt aangeheven nadat geklonken heeft: “Eer aan U, die ons het licht hebt doen aanschouwen”. Het is niet bekend, wanneer het Gloria in de mis van de Rooms katholieke kerk terecht is gekomen. Waarschijnlijk was dat in de zesde eeuw. Het kreeg zijn vaste plaats in de Ordines Romani – direct na het Kyrie – echter pas in de achtste eeuw.¹

De oudst bekende tekst van het Gloria staat in de Codex Alexandrinus uit de vijfde eeuw. Zij luidt:

ὕμνος ἐωθινός

δόξα ἐν ὑψίστοις θεῶ
καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία.

αἰνοῦμέν σε, εὐλογοῦμέν σε, προσκυνοῦμέν σε, δοξολογοῦμέν σε,
εὐχαριστοῦμέν σοι διὰ τὴν μεγάλην σου δόξαν,
κύριε βασιλεῦ, ἐπουράνιε, θεὲ πατὴρ παντοκράτωρ,
κύριε υἱὲ μονογενῆ Ἰησοῦ Χριστὲ
καὶ ἅγιον πνεῦμα.

κύριε ὁ θεός, ὁ ἀμνὸς τοῦ θεοῦ, ὁ υἱὸς τοῦ πατρὸς,
ὁ αἴρων τὰς ἀμαρτίας τοῦ κόσμου, ἐλέησον ἡμᾶς·
ὁ αἴρων τὰς ἀμαρτίας τοῦ κόσμου, πρόσδεξαι τὴν δέησιν ἡμῶν·
ὁ καθήμενος ἐν δεξιᾷ τοῦ πατρὸς, ἐλέησον ἡμᾶς.

ὅτι σὺ εἶ ὁ μόνος ἅγιος, σὺ εἶ ὁ μόνος κύριος, Ἰησοῦς Χριστός,
εἰς δόξαν θεοῦ πατρὸς. ἀμήν.

Eer aan God in den hoge
en op aarde vrede, in mensen zijn welbehagen.

Wij loven U, wij zegenen U, wij aanbidden U, wij vereren U,
wij danken U voor uw grote heerlijkheid,
o Heer, Koning des hemels, God, almachtige Vader,
o Heer, eniggeboren Zoon, Jezus Christus
en Gij, heilige Geest.

O Heer God, Lam van God, Zoon van de Vader,
die de zonden van de wereld wegdraagt, ontferm U over ons;
die de zonden van de wereld wegdraagt, aanvaard ons gebed;
die gezeten zijt ter rechterhand van de Vader, ontferm U over ons.

Want Gij alleen zijt heilig, Gij alleen zijt Heer, Jezus Christus,
tot eer van God de Vader. Amen.

De structuur van deze tekst is helder. De ‘morgenhymne’, zoals de titel luidt, bestaat uit twee delen: lofprijzing en gebed.²

Het eerste deel begint met de engelenzang uit Lukas 2,14: “Eer aan God in den hoge en op aarde vrede, in mensen zijn welbehagen”. Onmiddellijk daarop volgt een reeks acclamaties, lofprijzingen tot God, die in de eerste regel van de hymne genoemd werd: “Wij loven U, wij zegenen U, wij aanbidden U, wij vereren U, wij danken U voor uw grote heerlijkheid”.

Aansluitend wordt degene die aangeropen wordt nader gepreciseerd als de drieënige God: ‘Koning des hemels, God, almachtige Vader’, ‘eniggeboren Zoon, Jezus Christus’ en ‘heilige Geest’.

In het tweede deel gaat de lofprijzing over in een smeekbede. Dit deel richt zich tot de Zoon en gebruikt daarbij woorden uit Johannes 1,29: “O Heer God, Lam van God, Zoon van de Vader, die wegdraagt de zonden van de wereld, ontferm U over ons; die wegdraagt de zonden van de wereld, aanvaard ons gebed; die gezeten zijt aan de rechterhand van de Vader, ontferm U over ons”. Het gebed eindigt dan met een formule die, zoals vaker bij een gebed in de oosterse kerk – denk ook aan het Onze Vader – begint met het woord ‘want’: “Want Gij alleen zijt Heilig, Gij alleen zijt Heer, Jezus Christus, tot eer van God de Vader. Amen”. De samenhang met wat eraan voorafging is dat alleen Christus Heilig en Heer is; wij zijn zondaars, aangewezen op zijn barmhartigheid.

Over deze slotformule dient nog het volgende opgemerkt te worden. Ten eerste is er een nauwe overeenkomst met een acclamatie in de liturgie van de Grieks orthodoxe kerk. Daar klinkt vóór de communie, bij de opheffing van brood en wijn, de uitroep van de priester τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις, “Het Heilige voor de heiligen”, waarop als betuiging van nederigheid de acclamatie volgt

εἷς ἅγιος, εἷς κύριος,
Ἰησοῦς Χριστός, εἰς δόξαν θεοῦ πατρός,

“Eén is Heilig, één is Heer, Jezus Christus, tot eer van God de Vader.” Wij blijven zondaars, ook al worden wij ‘heiligen’ genoemd – zie de aanhef van verscheidene brieven van Paulus, waarin hij de leden van een bepaalde gemeente met ‘heiligen’ of ‘geroepen heiligen’ aanspreekt. Het is bekend, dat deze acclamatie reeds in de vierde eeuw gebruikelijk was, o.a. bij Cyrillus van Jeruzalem.

Ten tweede is een en ander kennelijk ontleend aan het slot van de beroemde Christushymne in Philippenzen 2,5-11: ὅτι κύριος Ἰησοῦς Χριστός εἰς δόξαν θεοῦ πατρός, “Jezus Christus is Heer tot eer van God de Vader.” Deze zinsnede ligt ongetwijfeld ten grondslag aan zowel de genoemde acclamatie in de liturgie van de oosterse kerken als aan de slotformule van het Gloria.

De tekst van de ‘morgenhymne’ in de Codex Alexandrinus wordt in de Grieks orthodoxe kerk nog steeds gebruikt, een traditie dus van zestienhonderd jaar! We mogen dan ook aannemen dat deze tekst in hoofdzaak de authentieke versie van het Gloria weergeeft.

De traditionele tekst in de Rooms katholieke kerk – die door de protestantse kerken bij de liturgische vernieuwingen in de twintigste eeuw nogal klakkeloos werd overgenomen³ – wijkt op enkele plaatsen van de tekst in de Codex Alexandrinus af. Zij luidt:

Gloria

Gloria in excelsis Deo.
Et in terra pax hominibus bonae voluntatis.

Laudamus te. Benedicimus te. Adoramus te. Glorificamus te.
Gratias agimus tibi propter magnam gloriam tuam.

Domine Deus, Rex caelestis, Deus Pater omnipotens.
Domine Fili unigenite Jesu Christe.
Domine Deus, Agnus Dei, Filius Patris.
Qui tollis peccata mundi, miserere nobis.
Qui tollis peccata mundi, suscipe deprecationem nostram.
Qui sedes ad dexteram Patris, miserere nobis.

Quoniam tu solus sanctus. Tu solus Dominus. Tu solus altissimus, Jesu Christe.
Cum Sancto Spiritu, in gloria Dei Patris. Amen.

Eer aan God in den hoge.
En op aarde vrede in mensen die van goede wil zijn.

Wij loven U. Wij zegenen U. Wij aanbidden U. Wij verheerlijken U.
Wij zeggen U dank voor uw grote heerlijkheid.

O Heer God, hemelse Koning, God, almachtige Vader.
O Heer eniggeboren Zoon, Jezus Christus.
O Heer God, Lam van God, Zoon van de Vader.
Die de zonden van de wereld wegdraagt, ontferm U over ons.
Die de zonden van de wereld wegdraagt, aanvaard ons gebed.
Die gezeten zijt ter rechterhand van de Vader, ontferm U over ons.

Want Gij alleen zijt heilig. Gij alleen Heer. Gij alleen de Allerhoogste, o Jezus Christus.
Met de heilige Geest, in de heerlijkheid van God de Vader. Amen.

Omdat aan het eind van het eerste deel de Heilige Geest niet wordt vermeld – hoewel dat misschien oorspronkelijk ook niet het geval was – worden de zinsneden “O Heer, eniggeboren Zoon, Jezus Christus. O Heer God, Lam van God, Zoon van de Vader. Die...” gewoonlijk als één geheel beschouwd,⁴ waardoor de oorspronkelijke tweedeling van de hymne verloren gaat.⁵ Er zijn nu twee achtereenvolgende regels aan de Zoon gewijd. De termen ‘eniggeboren Zoon’ en ‘Zoon van de Vader’ lijken daarbij een nogal overbodige verdubbeling. De slotformule is uitgebreid met de hier recursieerde tekst: “Want Gij alleen zijt heilig, Gij alleen Heer, *Gij alleen de Allerhoogste*, o Jezus Christus. *Met de heilige Geest*, in de heerlijkheid van God de Vader. Amen.” Bovendien staat ‘Jezus Christus’ in tegenstelling tot de Griekse tekst niet in de nominativus, maar in de vocativus. Een en ander heeft tot gevolg dat ‘tot eer van’ geworden is tot ‘in de heerlijkheid van’, waardoor het verband met Philippenzen 2,11 is verdonkeremaand.

Hieronder volgt een melodie van mijn hand voor een vertaling van de Morgenhymne uit de Codex Alexandrinus⁶, samen met een eenvoudige begeleidingszetting voor die melodie. Het is de bedoeling dat deze hymne door de gemeente als één geheel, zonder afwisseling gezongen wordt, zoals in de vrije bewerking van het Gloria in lied 299e7.

¹ Zie de lemmata ‘Gloria’ en ‘Doxologie’ in de Religion in Geschichte und Gegenwart. .

² Mijn analyse van de tekst stemt overeen met die van Bernard Capelle in ‘Le texte du «Gloria in excelsis»’, Revue d’histoire ecclésiastique 44, 439-457. Naar dit artikel wordt in Religion in Geschichte und Gegenwart verwezen.

³ De engelenzang is echter verbeterd overeenkomstig de nieuwere bijbelvertalingen, het ‘bonae voluntatis’ uit de Vulgaat werd terecht genegeerd.

⁴ In het nieuwe Liedboek. Zingen en bidden in huis en kerk zijn deze zinsneden in lied 299a, lied 299b en lied 299h gescheiden door komma’s, in lied 299c door puntkomma’s en in lied 299d is de eerste zinsnede weggelaten. Waarschijnlijk is dit laatste te danken aan de componist van de melodie, Willem Vogel. In Evangelisches Gesangbuch 180.1 – overeenkomend met lied 299h – staat tussen de genoemde op de Zoon betrekking hebbende zinsdelen terecht een punt.

⁵ In de Hohe Messe van Bach is de oorspronkelijke tweedeling nog herkenbaar: na een instrumentaal voorspel laat hij de zinsneden ‘O Heer God, hemelse Koning, God almachtige Vader’ en ‘O Heer eengeboren Zoon, Jezus Christus’ gelijktijdig zingen door sopraan en tenor (met de in zijn tijd in de Lutherse kerk nog gebruikelijke toevoeging van het woord ‘altissime’ aan de tweede zinsnede, waardoor deze parallel loopt en ongeveer dezelfde lengte krijgt als de eerste zinsnede), en zet hij de zinsnede ‘O Heer God, Lam van God’ na een instrumentaal tussenspel apart, waarna het koor invalt met ‘Die de zonden van de wereld wegdraagt, ontferm U over ons’, enz.

⁶ Het laatste woord van de engelenzang luidt in de Codex Alexandrinus, zoals ook in de Textus Receptus (de Griekse tekst die ten grondslag ligt aan de vertaling van het Nieuwe Testament bij de Statenvertaling, Luthers bijbelvertaling en de King James Version), εὐδοκία. De oudste handschriften hebben echter in Lukas 2,14 εὐδοκίας, en deze genitivus wordt door de meeste bijbelwetenschappers als de oorspronkelijke lezing beschouwd. Wil men in het Gloria kiezen voor de lezing in de Codex Alexandrinus, dan kan men bij de gegeven melodie de tekst “en op aarde vrede in mensen van zijn welbehagen” vervangen door “en op aarde vrede, in mensen zijn welbehagen”, met een melisme van twee kwartnoten op men(sen).

⁷ De bovenstaande tekst is, samen met de melodie en een begeleidingszetting, oorspronkelijk gepubliceerd in Muziek & Liturgie, 85 (2016), 1, 38-42. In Muziek & Liturgie, 85, 2, 38 heb ik enkele ritmische verbeteringen voorgesteld, die ook hier zijn doorgevoerd. Nu is bovendien eindnoot 6 verbeterd, is in de melodie de zinsnede ‘God, de almachtige Vader’ vervangen door het beter zingbare ‘God, onze Vader almachtig’, en is de zinsnede ‘hoor mijn gebed’ in overeenstemming met het Grieks (en de Latijnse vertaling ervan) veranderd in ‘aanvaard ons gebed’ Dit laatste maakt dat de beden ‘ontferm U over ons’ en ‘aanvaard ons gebed’ ritmisch en metrisch eenzelfde melodie hebben. Deze versie van de melodie dient nu als de geldige aangezien te worden. Tenslotte zijn nog enkele wijzigingen in de begeleidingszetting aangebracht.

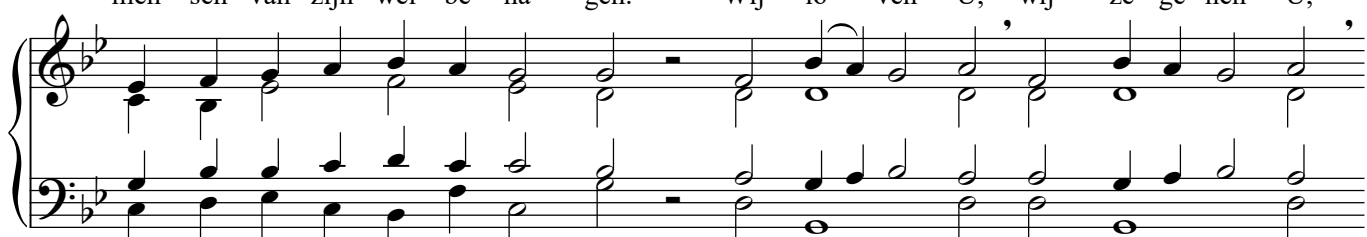
Morgenhymne/Gloria

Jan van Biezen (2019)

Eer aan God in den ho - ge , en op aar - de vre - de in

men - sen van zijn wel - be - ha - gen. Wij lo - ven U, wij ze - ge - nen U,

wij aan - bid - den U, wij ver - e - ren U, wij dan - ken U

voor uw gro - te heer - lijk - heid, o Heer, Ko - ning des he - mels,

God, on - ze Va - der al - mach - tig, o Heer, een - ge - bo - ren Zoon,

Je - zus Chris - tus en Gij hei - li - ge Geest. O Heer God,

Lam van God, Zoon van de Va - der, die de zon - den van de we - reld

Musical notation for the first line of the hymn, featuring a treble and bass clef with a key signature of two flats. The melody is written in the treble clef, and the accompaniment is in the bass clef. The notes are mostly quarter and eighth notes, with some rests.

weg - draagt, ont - ferm U o - ver ons; die de zon - den van de we - reld

Musical notation for the second line of the hymn, continuing the melody and accompaniment from the first line. The text is written above the treble clef.

weg - draagt, aan - vaard ons ge - bed; die ge - ze - ten zijt ter rech - ter - hand

Musical notation for the third line of the hymn, continuing the melody and accompaniment. The text is written above the treble clef.

van de Va - der, ont - ferm U o - ver ons. Want Gij al - leen zijt

Musical notation for the fourth line of the hymn, continuing the melody and accompaniment. The text is written above the treble clef.

hei - lig, Gij al - leen zijt Heer, Je - zus Chris - tus,

Musical notation for the fifth line of the hymn, continuing the melody and accompaniment. The text is written above the treble clef.

tot eer van God de Va - der. A - - men.

Musical notation for the sixth line of the hymn, concluding the piece with a double bar line. The text is written above the treble clef.